
Eliezer KATAN

PO ŠUMAMA I GORAMA

Rođen je 22. februara 1920. u Rogatici (BiH), od oca Eliše, rođenog 1888. u Rogatici, i majke Mazalte (devojačko Katan), rođene 1890. godine u Gorazdu. Roditelji i mlađi brat Izidor, rođen 1932. godine, jedno vreme, u toku okupacije, skrivali su se po okolnim selima. U jesen 1943. ustaše su ih uhvatili, zaklali i bacili u bunar. Stariji brat Albert, rođen 1915. godine, preživeo je rat.

Posle završetka rata ostao je u Jugoslovenskoj armiji. Završio je vojno sanitetsko učilište, odsek za apotekarske pomoćnike, a zatim i studije na Farmaceutskom fakultetu. Bio je na raznim funkcijama u Apotekarskoj službi JNA, i nastavnik u Školi za rezervne sanitetske oficire. Nekoliko godina pre penzionisanja, postavljen je za načelnika odeljenja za istoriju vojnog saniteta, sa zadatkom prikupljanja i sređivanja dokumentacije o sanitetskoj službi u Narodnooslobolilačkom ratu (NOR). Objavio je dvadesetak radove iz te tematike. Bio je redovni član Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije.

Živeo je u Beogradu i bio oženjen Marijom (rođenom Fijač), sa kojom ima kćerku Matildu, doktora molekularne biologije, koja radi u Londonu. Udata je za Roberta Milera (Muller) sa kojim ima sina Aleksandra.

Umro je početkom 2007. godine.

Osnovnu i građansku školu (malu maturu) završio sam u Rogatici. To je gradić između Sarajeva i Višegrada. Do Drugog svetskog rata u njemu je postojala i manja jevrejska opština. Sa izuzetkom jednog apotekara i jednog advokata, sve jevrejske porodice bavile su se trgovinom. Imale su manje radnje sa mešovitom robom, uglavnom za potrebe seoskih domaćinstava. I moj otac je imao takav dućan sa skromnim asortimanom i količinom robe.

Školovanje mog starijeg brata, Alberta, u srednjoj tehničkoj školi u Sarajevu omogućeno je zahvaljujući pomoći rodbine, koja ga je prihvatila na stanovanje i ishranu, kao i stipendiji društva „La benevolencija“. A nastavak mog školovanja u Sarajevu (1934–1938) bio je omogućen na isti način, uz pomoć porodice mamine sestre. Pohađao sam mušku zanatsku školu, bravarski zanat.

Po dolasku u Sarajevo priključio sam se cionističkom omladinskom pokretu Hašomer hacair. O ciljevima tog pokreta imao sam saznanja jer je moj brat od ranije bio u njemu.

Nakon završetka škole, nekoliko meseci sam uzalud nastojao da se zaposlim. Tada sam tražio da budem pozvan na hahšaru. Poziv sam dobio januara 1939. godine, da idem u Novi Sad, gde je bila zanatska hahšara. Radio sam u Vojvodanskoj livnici. U aprilu 1939. godine preselili smo se u poljoprivrednu hahšaru, u selo Golenić, blizu Podravske Slatine. Na hahšari u Goleniću bio sam do februara 1941. kada je ona rasformirana zbog opasnosti od rata. Morao sam da se vratim u Rogaticu.

Nemačka okupacija aprila 1941. godine i formiranje Nezavisne Države Hrvatske (NDH) zbililo se iznenada. Na početku, garnizon u gradu sačinjavale su nemačke jedinice, sa oko 300 do 400 vojnika. U rogatičkom srezu nije od ranije postojala ustaška organizacija, ali se ona vrlo brzo stvara. Odredbe rasističkih zakona ustaške vlasti morale su odmah da se sprovede. Juna meseca nemačku vojsku i garnizon zamenili su domobrani. Tada je formirana i ustaška naoružana jedinica – zdrug. Oni su odmah u jevrejske radnje postavili svoje poverenike. Mlađe pripadnike jevrejske zajednice pozivaju za fizičke poslove u njihovu kasarnu, više radi ponižavanja nego zbog stvarne potrebe.

Tokom leta, u julu i avgustu, na teritoriji rogatičkog sreza situacija se naglo menja. Otpor u selima raste i brzo prerasta u oružani ustanak. Ustaničke jedinice su ovladale u mnogim selima a napadi na puteve prekidali su saobraćaj. U prvoj sedmici septembra, meta napada bila je i Rogatica. Jednog jutra ustanici su ušli u grad, ali su se u njemu

zadržali samo oko dva sata. Domobrani su se, uz pomoć pojačanja iz Sarajeva, ponovo vratili.

Dan-dva kasnije, počele su represalije. Kasno popodne, patrole domobrana, predvođene ustašama, iznenada i na brzinu izvodile su iz kuća sve muškarce, Srbe i Jevreje, među njima mog oca i mene, i terale ih u crkvenu portu. Posle su nas sve smestili u Crkveni dom. Noć smo proveli u sali za priredbe. Nepotrebno je spominjati crne misli koje su nas obuzele. Ujutro su nas, sporednim ulicama, odveli u Građansku školu, koja se nalazila preko puta vojnih kasarni. Oko 140 muškaraca smestili su u dve učionice na spratu, a dvadesetak žena, uglavnom učiteljica i nastavnica, u jedan školski kabinet. Rekli su da smo u zatvoru kao taoci. Odobrili su nam da od kuće dobijemo po ćebe i jastučić, i da, kasnije, možemo da primamo čisto rublje.

Sledećeg dana, u obilazak zatvora su došli komandant grada, domobranski satnik i šef civilne uprave grada. Zagledajući starije zatvorenike, upravnik grada pozvao je moga oca Elišu i rekao mu da može ići kući, ali da ne sme da izlazi iz nje. Razlog za to je što su njih dvojica bili u istoj četi austrougarske vojske u toku Prvog svetskog rata. Hrana, neukusna i jednolična, donosila se iz domobranske kasarne. Skoro svakog dana smo po grupama imali po jedan sat šetnje školskim dvorištem.

Jednog popodneva, početkom oktobra, u sobe su upali stražari. Naredili su da trkom pređemo put i odemo na prostor između vojnih paviljona. Mnogi od nas su bili samo u košuljama, bosu ili u čarapama. Postrojili su nas u dvored. Posle kratkog čekanja, uključen je radio aparat. Slušali smo govor generala Milana Nedića u kome poziva srpski narod da bude poslušan prema okupatorskoj vlasti.

Na dopisnici poslatoj iz Sarajeva, koju sam našao pri oblačenju košulje donete od kuće, uz ostalo, bilo je napisano: „Daviko i Šmuel otišli su u Jaar da posete svoju tetku“. Poruka je bila jasna: otišli su u šumu, odnosno u partizane. To su bili haverim sa kojima sam bio na hahšari u Goleniću.

Sredinom oktobra počeli su ponovo napadi ustanika na položaje u okolini grada. Tada je i režim u zatvoru postao mnogo strožiji. U sobama je sa nama bilo i po pet stražara. Ranije je bio samo po jedan, u hodniku pred vratima. Hrana je donošena samo po jedanput, i to noću. Sada smo počeli strepiti od mogućih posledica za nas, kao taoce. To je trajalo oko nedelju dana. Jednog dana, oko ponoći, stražare iz soba pozvali su u prizemlje na večeru. Neko vreme smo ih čuli a zatim se sve

utišalo. Oko sat vremena posle, u našu sobu je ušao jedan stražar i rekao da su domobranci napustili vojni logor a da je on odlučio da ostane i priključi se partizanima.

Jedan od zatvorenika je odmah, noseći belu zastavu, otišao do položaja ustanika i obavestio ih. Ubrzo je stiglo 5–6 boraca koji su nam rekli da po grupama odemo u obližnja oslobođena sela i tamo čekamo do potpunog oslobođenja mesta. Bilo je to rano ujutro, 24. oktobra.

Desetak nas, u grupi kojoj sam se pridružio, otišlo je u selo Gučevo, udaljeno oko dva sata hoda. Iz tog sela u partizanima je bila jedna bročano jaka četa. Domaćini su nas primili veoma srdačno. Nakon obilnog doručka, usledilo je iznenađenje – primerak lista „Borba“, koji je, nekoliko dana ranije, štampan u Užicu.

Sutradan smo se vratili svojim kućama. Nas pet ili šest mladih Jevreja javili smo se odmah u partizansku jedinicu. Rasporedili su nas u četvrtu za obezbeđivanje, odnosno za vršenje stražarskih dužnosti i patroliranje. I četnici su imali četvrtu sa istom namenom za druga stražarska mesta u gradu. Patrole su bile mešovite, sastavljene od boraca i jedne i druge jedinice.

U nekoliko sela rogatičkog sreza bile su formirane bolnice u kojima je bilo dosta ranjenika. Jedina apoteka u srezu nalazila se u Rogatici. Za tadašnje vreme, imala je dosta solidne zalihe. Apotekar nije uspevao da sam priprema i pakuje pošiljke, pa je zatražio od komandira stražarske jedinice da mene dodeli njemu za ispomoć. Odobreno mi je da u toku dana radim u apoteci, uz obavezu da svaku drugu noć budem po četiri sata u patroli. Iznad apoteke, na spratu, bio je stan lekara, upravnika banovinske bolnice u kojoj su se tada lečili i neki partizani. On je ispričao apotekaru da se u bolnici nalazi i jedan ranjeni Jevrej iz Sarajeva. Spomenuo je i ime koje je meni izgledalo poznato. Posetio sam ga. Znao sam ga iz viđenja, kao veoma aktivnog člana društva „Matatija“. To je bio Salamon Konforti, iz Sarajeva, službenik. Poginuo je 19. juna 1943. blizu Goražda.

Krajem novembra u Rogaticu su upale grupe četnika, seljaka, sa dosta tovarnih konja, i, uz pucnjavu, odmah počele da pljačkaju trgovine. Brzom intervencijom partizanskih jedinica pljačka je prekinuta i svi oterani natrag, u njihova sela. Delovi Prve proleTERSKE brigade, formirane u mestu Rudo, došli su u Rogaticu 24. decembra, kasno popodne. Dva dana kasnije, svratio je kod mene haver sa hahšare Pajki, koji je i u aprilu mesecu bio kod nas jedan dan, u vreme kapitulacije. Tada je on uspeo da delove uniforme zameni za civilnu odeću. (Valter Koen-

Pajki, radnik iz Beograda, borac Prve proleterske brigade. Poginuo krajem 1942. godine u Pjenovcu, blizu Han Pijeska. Njegov mlađi brat, Erih, takođe je bio na hahšari u Goleniću i poginuo kao borac u NOB.)

Polovinom januara 1942. godine Nemci su, zajedno sa domobranima, počeli jaku ofanzivu i na teritoriji Istočne Bosne. U okolini Višegrada, u borbi protiv partizana pridružuju im se i četnici. Povlačenje jedinica iz Rogatice prema Podromaniji bilo je 14. januara posle podne. Tog dana bilo je i moje poslednje viđenje sa mojim ukućanima. Veza sa jevrejskom zajednicom Rogatice se prekida. Inače, krajem decembra 1941. u Rogatici je bilo 10 jevrejskih porodica sa ukupno 38 članova. Preživelo je devet članova, skrivanjem i učešćem u NOB.

ELIEZER na hahšari Hašomer hacaira u Goleniću marta 1940. godine

Neprijateljska ofanziva dovela je Romanijski partizanski odred u težak položaj. Zauzimanjem velikog dela do tada slobodne teritorije, a posebno ovladavanjem glavnim komunikacijama, došlo je do skoro potpunog razdvajanja jedinica odreda na manje grupe. Poseban udarac za odred bila je pogibija njegovog komandanta, Čiče Romanijskog (Slaviša Vajner). Na prekid veza uticala je i jaka zima sa dubokim snegom, što je dovelo do toga da i sporedni putevi i šumske staze postanu teško prohodne. Mnogi pojednici napuštaju jedinice, a bilo je i toga da su se i čete raspale. Za vreme ofanzive, četa se pod pritiskom povlači sa položaja u blizini ceste. Tada nas je bilo oko 60. Prvih dana se nismo mogli udaljavati i vršili smo manje prepade na patrole i isturene straže. Posle smo se kretali prema području zapadnog dela Romanije, ka selima odakle je bio najveći broj boraca u četi.

Jedinice koje su se povukle sa položaja smeštene su privremeno u krug kasarne u Podromaniji. Stražarsku jedinicu komanda Romanijskog odreda je rasformirala, a nas, po nekoliko u grupi, poslala u razne čete odreda, koje su se nalazile u okolnim selima. Tada sam dobio partizansko ime – Lazo.

Do prekretnice je došlo u prvoj polovici marta, kada je Glavni štab partizanskih odreda naredio prikupljanje grupa partizana u mesto Srednje (oko 30 kilometara severno od Sarajeva) radi reorganizacije jedinica. U toku dva-tri dana okupilo se oko 200 do 250 boraca. Pored boraca iz romanijskih sela, bilo je dosta omladinaca, studenata i radnika iz Sarajeva i okolnih industrijskih mesta. Nekoliko njih sam poznao od ranije. Vršeno je raspoređivanje u nove čete i počela priprema za formiranje udarnog bataljona, po uzoru na bataljone proleterskih brigada. Odmah je organizovana ekipa i hor od dvadesetak boraca, za proslavu. Neposredni pokretač tih aktivnosti, autor i kompozitor pesme udarnog bataljona i dirigent hora bio je naš tadašnji zamenik komandanta bataljona Jovo Cigo. (Oskar Danon, sarajevski kompozitor i dirigent, nosilac Partizanske spomenice 1941, većnik Prvog i Drugog zasedanja ZAVNOBIH-a.)

Prvi istočnobosanski udarni bataljon bio je veoma pokretna jedinica sa sposobnim komandnim kadrom, visokim stepenom političke zrelosti i samodiscipline boraca. Raspoređen sam u prvu četvu bataljona, koja je brojala 50 boraca, najviše iz sela u okolini Pala, a ostali su bili radnici i đaci, uglavnom iz Sarajeva. U toj četi sam proveo, kao borac, neprekidno, punih petnaest meseci. U tom vremenu pređen je dug put, put od Romanije i Zvijezde, Ozrena, preko Konjuha do Birča, zatim na Majevicu, preko Save i Bosutske šume, na Frušku goru do Iriškog venca, a onda nazad u Semberiju, na Trebavu, preko Spreče i Drnjače, Milan planinom do Romanije, pa ponovo u Šekoviće.

Kada sam se u maju 1943. godine razboleo od pegavog tifusa, smestili su me u partizansku bolnicu u selu Aščerići. Tako je došlo do mog odvajanja od čete i saboraca sa kojima sam proveo veoma dug period, u istim životnim prilikama i sa istim težnjama.

Prilikom odlaska od kuće bio sam dosta dobro odeven i obuven. Teškoće su nastale posle mesec dana stalnog pešačenja, kada su mi se čizme (koje su me dobro sačuvale tokom zime) potpuno raspale. Jedino što sam tada mogao dobiti bili su opanci od sirove kože, neštavljene. Kad bi palo malo kiše, oni bi omekšali i sa njima bi počelo klizanje, kao po ledu.

Dobro sam upamtio jednu mrklu aprilsku noć. Spuštali smo se niz neku blatnjavu vododerinu. Ni desetak metara nisam mogao preći a da se ne okliznem. Tada sam se dobro ugruvao, ali sam morao odmah da se dižem, da ne bih zaostao za kolonom. Rano pred zoru, stigli smo u selo u okolini Vareša, pokisli i blatanjavi.

Komandir je, kao i obično, raspoređivao borce po nekoliko u svaku kuću. Mene i još trojicu uputio je prema jednoj manjoj kući, rekavši da do podne nismo predviđeni ni za stražu ni za patrolu. Kad smo ušli u prednju prostoriju, gde se nalazilo ognjište, uočili smo veliko siromaštvo. Na pitanje za jelo, rekli smo da nismo gladni, da želimo negde da prilegnemo. U sobici, gde je spavalo troje dece, domaćica ih je pomakla na jednu stranu, a u drugom delu, donevši još malo slame i stavivši krparu preko nje, napravila ležaj za nas. Mi smo skinuli mokru odeću, izuli opanke i čarape pa to stavili oko ognjišta da se suši. Kad smo, nakon nekoliko sati, ustali, bili smo iznenađeni. Domaćica je našu blatnjavu odeću očistila, čarape i opanke oprala i sve dobro osušila. Za jelo nam je pripremila razljevušu (kašasto umućeno ječmeno brašno na tankoj zamašćenoj tepsiji, razliveno i prepečeno na ognjištu, pod sačem). Izvinjavala se što nema ništa drugo da nam ponudi. U komšiluku je pozajmila šolju mleka pa prelila preko razljevuše, da bude ukusnija. Osim toga, od četiri šarena jajeta (toga dana je bio Vaskrs) koja je spremila za njih četvoro (nju i troje dece, muž joj je bio u zarobljeništvu) nama je dala dva. Tako smo svi imali po pola uskršnjeg jajeta da pojedemo.

Polovinom aprila stigli smo na područje gde se nalazio Ozrenski partizanski odred, koji je držao položaje prema Doboju i Maglaju. Po selima oko odreda nalazile su se većε grupe četnika koji su pretili da napadnu odred. Po našem dolasku, sa delom odreda, krenuli smo u obilazak sela, da sa njihovim komandirima obavimo razgovore kako da se izbegnu međusobni sukobi. Obećali su da će sutradan doći u štab odreda radi postizanja dogovora.

Sledećeg jutra oni su stigli, ali sa sasvim drugim ciljem. Tokom noći, prikupili su sve svoje snage i iznenađa nas napali. U prvom nalletu zarobili su desetak boraca koji su se nalazili u kući na kraju sela. Upali su i u školu, u kojoj se nalazila odredska bolnica sa nekoliko ranjenika i lekarom odreda dr Rozom Papo, koja je imala veliku, još nezaraslu posekotinu na licu, od razbijenog prozora, kada je, desetak dana ranije, bolnica bila bombardovana. Brzo smo se povukli na obližnji brežuljak i pregrupisali se a zatim izvršili oštar kontranapad. Četnici su oterani, ranjenici i zarobljeni borci oslobođeni.

Krajem maja počeo je pokret Grupe udarnih bataljona preko planine Konjuh. Kretali smo se po potpuno nenaseljenom šumskom terenu. Marš se odužio jer smo se, dva-tri puta, morali vraćati natrag i ponovo tražiti pravu stazu prema vrhu. Bili smo bez hrane više od četiri

dana, a ni vodu nismo nalazili. Glad se zavaravala sa nekoliko listova srijemuša, kada bismo ih našli na proplanku, travnatoj šumskoj čistini. Žeđ smo ublažavali travom kiselicom, sličnom detelini, ili mezgrom, sokom ostruganim ispod kore stabla bukve.

Na samom vrhu Konjuha odmarali smo se nekoliko sati. Sunčan majski dan pružao nam je priliku da uživamo u panorami šumskog predela pred nama. Marš je nastavljen i sutradan ujutro stigli smo do Drinjače, u blizini Šekovića. Došli smo u vezu sa Birčanskim partizanskim odredom. Na Drinjači smo se, posle dugo vremena, okupali i osvežili. Štab odreda u Šekovićima nas je dočekaao dobrim ručkom a zatim je sledilo spavanje u učionicama osnovne škole.

Među borcima prvog bataljona 6. istočnobosanske brigade u Semberiji bio je i ELIEZER KATAN (na snimku drugi sdesna, sa šubarom)

Napad bataljona na uporište Han Pogled (na cesti Han Pijesak–Vlasenica) izveden je oko tri sata ujutro. Otpor ustaša bio je veoma oštar i trajao je oko pola sata. Koristeći jutarnji polumrak, oni su se počeli povlačiti prema obližnjoj šumi. Odmah smo krenuli za njima, prebacujući se od stabla do stabla. Već se bilo razdanilo kada sam se ja, u žurbi i dosta neoprezno, iznenada našao na petnaestak metara sa ustašom. Izgleda da smo jedan drugog opazili istog trenutka i nagon-ski reagovali: bacili se na zemlju i pucali. U takvoj situaciji nema preciznosti. Ostao sam neokrznut. Kada se, kasnije, četa ponovo okupila, saznali smo da su u jutrošnjem napadu poginula dva naša borca. Jedan od njih bio je Buki. Njegov deda i moja baka bili su brat i sestra.

(Alkalaj /Merkuš/ Mošo „Buki“, rođen 1920. u Bijeljini, radnik. U NOB od 1941, Rogatica, borac, poginuo 15. juna 1942. na Han Pogledu.)

Tokom leta 1942. godine, najduže smo boravili na području Birča, koje je postalo naša stalna baza iz koje se išlo u borbene akcije. Obično su to bili napadi na manja ustaška i domobranska uporišta. Postavljane su i zasede pored cesta, sa manje ili više uspeha. Vraćali smo se na kraće odmore i sunčane dane koristili za kupanje i pranje rublja na potoku kod manastira Lovnica.

Oskudica u hrani je bila stalna, a i ono što se imalo bilo je jednolično. Za doručak: retka kuvana zaprška, ponekad cikorija ili čaj; za ručak: komadić kuvanog mesa sa nekim varivom i parče kukuruznog ili zobenog hleba. Večera je često izostavljena.

Proglašenje Grupe bataljona za Šestu istočnobosansku udarnu brigadu obavljeno je 2. avgusta 1942. godine, na poljani kod Šekovića. Pred postrojenim bataljonima pročitana je naredba Vrhovnog štaba. Toj svečanosti prisustvovao je veliki broj meštana iz okolnih sela. U sastavu Šeste brigade... „borili su se najbolji predstavnici Srba, Muslimana, Hrvata, Jevreja... radnici, seljaci i inteligencija istočne Bosne...“*

Na području Majevice, Trebave i Semberije bilo je nekoliko izdvojenih grupa četnika, pod komandom raznih, samozvanih vojvoda. Jedno vreme i mi i oni smo izbegavali sukobe. Grupa koja se nazivala Vojno-četnički odred, kojom je komandovao aktivni oficir Subotić (posle rata u JNA dobio generalski čin), stavila se pod komandu naše brigade. Glavni cilj je bio da se što više ojača Majevički partizanski odred koji se nalazio na tom terenu.

Početkom oktobra, štab brigade je doneo odluku da se dva naša bataljona prebace preko Save u Srem. Ukrcavanje u čamce bilo je u blizini sela Brodac. Bilo je svega 6–7 čamaca malog kapaciteta pa je prevoženje trajalo do zore. Na sremskoj obali, na nasipu, dočekao nas je manji otpor domobranske straže. Iza nasipa je počinjao veoma veliki kompleks. Jednog dana, oko podne, bili smo pored neke napuštene lovačke kuće (mesto se zvalo Dvorac), uz veoma široki prosek. Patrole su javile da se tim putem prema nama kreće jedna veća formacije nemačke vojske. Naređenje je bilo da se rasporedimo sa obe strane u šumi pored puta i čekamo da njihova kolona dođe u domet naše zasede. Na njihov nailazak se nije dugo čekalo. Naši pucnji su ih iznenadili. Za odbranu su mogli da koriste samo šančeve uz ivicu puta. Borba

---

* BORBENI PUT 6. PROLETERSKE, „Naša riječ“, Zenica 1973, str. 12.

je trajala oko tri sata. Imali su velike gubitke pa su počeli da se povlače. I među našim borcima bilo je oko desetak poginulih.

Sutradan, dok smo se odmarali na jednoj udaljenoj šumskoj parceli, naišla su četvero zaprežnih kola, da bi odvezla drva. Kola su zadržana do posle podne, kad je u njih utovareno po nekoliko sanduka sa granatama i na njima su se smestili ranjenici. To sve je prekriveno čebadima. Stigli smo do neke ceste na kojoj su već bila kola. Pored njih je stajao i naš komandant bataljona. Iz kolone je odvajao po nekog borca. Pozvao je i mene.

Nas desetak okupljenih, zapazio sam, svi smo nosili nemačke šinjele i još neke delove uniformi sa kojih nismo stigli da skinemo oznake. Naš zadatak je bio da, kao pratnja kola, prođemo kroz jedno selo u kome je bila samo seoska straža. Bilo se smračilo kad je naš vodnik, obučen u nemačku podoficirsku uniformu, naređivao straži da se oni, i svi meštani sklone s puta dok mi ne prođemo. Prošli smo bez smetnje. Do reke smo brzo stigli i na skelu, koja je uz obalu stajala, ukrcali kola i za kratko vreme došli do druge obale. I skelar je prevarom, pozivom na nemačkom, dovezao skelu da bi se mi ukrcali. Pokret je odmah nastavljen i, u toku noći, prebacili smo se preko ceste i pruge Beograd–Zagreb. Sledećeg popodneva uspeali smo da pređemo i put Erdevik–Ilok i da stignemo na venac Fruške gore, kod mesta Ležimirska kapija.

Na Fruškoj gori smo se odmarali oko petnaest dana. Za smeštaj smo koristili zemunice iskopane oko dva metra u padini brega. Hrana je, za nas ogladnele, bila više nego dobra. To je bio period za potpuni oporavak. Izvršena je i popuna jedinica novim borcima iz Srema, a u sastav brigade uključen je i novi, četvrti bataljon – fruškogorski.

Za vreme boravka u Sremu, na području Majevice četnički odredi su se bolje međusobno povezali. Po prelasku smo se češće sukobljavali s njihovim sve jačim grupama. Oni su vršili pripreme za odlučan napad na naše jedinice. Krajem novembra došlo je do oštre i odlučujuće borbe sa njihovom glavnom grupacijom, kod sela Maleševci (severni deo Majevice).

Da bi se zavarali četnički obaveštajci, kretanje bataljona vršeno je tako što smo u noći, koja je prethodila borbi, prošli kroz nekoliko sela. U svakom selu vršili smo pripremu za noćenje, ostajali oko jedan sat, a zatim nastavljali dalje. Tako je te noći izmenjeno sedam konačišta, a ujutro smo iznenada stigli na mesto za napad.

U borbi, koja je trajala skoro do podne, bio sam pomoćnik puškomitraljescu našeg voda. On je imao šinjel sa dobro vatiranim rameni-

ma. U jednom trenutku sam čuo neki tup udar i spazio raznetu naramenicu. Na našu sreću, metak nas je promašio. Ishod borbe je bilo zarobljavanje, odnosno predaja mnogih četnika, koji su, u većini, puštene kućama, kao i potpuni raspad četničkih snaga na tome području.

Na toj teritoriji zadržali smo se još petnaestak dana, za koje vreme je potpuno reorganizovan Majevački odred. Brigada je, sredinom decembra, izvršila prebacivanje preko ceste Zvornik–Tuzla i uputila se na jug, na Birač, gde su se nalazili romanijски četnici. Kada su saznali za naš dolazak, odmah su počeli da se povlače. Mi smo u Šekoviće stigli 19. decembra (Nikoljdan) i u koloni pregazili Drinjaču, duboku oko pola metra. Na njenoj desnoj obali odmah smo nastavili sa penjanjem, više od četiri sata, bez zastoja, da se na nama ne zamrzne odeća. U jednom selu smo osušili odeću i prenoćili. Sledećih desetak dana prošlo je u sustizanju četnika i povremenim borbama sa njima, sve do blizu Romanije. Na Romaniji je tada bio dosta dubok sneg, pa se odustalo od gonjenja.

U pokretu nazad za Šekoviće, kretao sam se sa dosta napora, zbog bolova u zglobovima na nogama. Dobio sam da jašem jednog tovarnog konja. Ne znam šta je bilo teže, ili bolovi pri hodanju ili smrzavanje na konju. Dobar deo puta sam prošao držeći se konju za rep.

Do kraja aprila 1943. brigada se kretala na skoro istom području centralnog dela istočne Bosne, kao i pre godinu dana. Sve se svodilo na stalne pokrete, česte sukobe sa domobranskim i četničkim jedinicama i uporištima, uz povremene odmore na raznim mestima.

Verovatno je bio kraj aprila, ili početak maja, kada su naša Šesta i novoformirana Petnaesta majevačka brigada započele duži marš, prema području južno od Sarajeva. Drugog dana, za vreme penjanja uz Milan planinu, dobio sam visoku temperaturu. Zbog sumnje na pegavac, odmah sam prebačen u bolnicu, u konaku manastira Lovnica, u blizini Šekovića. Visoka temperatura je opala u roku od 4–5 dana. Bio je to dosta jak grip i malaksavost je trajala još desetak dana. Zbog toga sam i dalje ostao neko vreme u bolnici.

U to vreme, brojni pokreti neprijateljskih jedinica po bližoj okolini ugrožavali su bezbednost ranjenika i bolesnika u toj bolnici. Zbog toga je bolnica evakuisana iz manastirskog konaka. Skoro svi ranjenici i lekarka dr Roza Papo otišli su na područje Majevice, u selo Trnava. Laki ranjenici, bolesnici i oni koji su se još oporavljali prešli su u zaselak Aščeriće. Taj zaselak nalazio se na manjoj visoravni, oko dva sata iznad manastira. Dva-tri dana nakon dolaska, ja sam dobio vrlo

visoku temperaturu, oboleo sam od pegavca. Ležao sam u sobici, na podu, na krpari. Sva pomoć lekara sastojala se u tome da ujutro i naveče izmeri temperaturu.

Zbog neposredne opasnosti od neprijatelja, sklonjeni smo u šumu. Nekoliko nas, tifusara, smešteno je u jednu vrtaču prekrivenu granjem. Tu smo ostali četiri dana. Nekoliko dana po povratku u bolnicu, opasnost je prošla.

U periodu mog oporavka od tifusa ja sam, naročito prvih dana, samo ćutao, sedeo pored kuhinje i prosto buljio u kazan, čekao od doručka do ručka, od ručka do večere. Vrlo malo znam, i to nepovezano, šta se u to vreme događalo.

Krajem juna počeli su da stižu ranjenici koji su uspeli da se probiju posle bitke na Sutjesci. Svakim danom se povećavao njihov broj pa su u poslove oko prijema, smeštaja i evidencije uključeni i rekonvalescenti, koji su bili u mogućnosti da to obavljaju. I ja sam odmah dobio određena zaduženja.

Prilikom prijema jedne grupe teških ranjenika, koji su dovezeni na volovskim kolima, imao sam jedan iznenađan susret. Vozač, gonič volova bio je iz Seljana, sela veoma blizu Rogatice, moj školski drug iz osnovne škole. Jednu godinu smo sedeli zajedno, u istoj klupi. Pozdravili smo se i počeli razgovor o stanju u Rogatici. Ispričao mi je da su većinu Jevreja, u februaru 1942. godine, ustaše odvele u Podromaniju i tamo ih ubile, ali da su moji roditelji i mlađi brat još živi i da se skrivaju po nekim okolnim selima.

Stalnim pristizanjem, došlo je do toga da se na ovom terenu okupi preko 150 ranjenika i bolesnika. Radi njihovog uspešnog zbrinjavanja, u prvoj polovini jula izvršena je reorganizacija bolnice u reonu nekoliko obližnjih zaselaka. Oni su se nalazili okolo jednog platoa (livade), međusobno udaljeni od 500 do 1 000 metara. Ukupno, u tim zaseocima moglo je biti tridesetak kuća, i to raštrkanih, po nekoliko u grupama. To je stvaralo dosta problema u razmeštanju delova bolnice i smeštaju ranjenika. Stručnog sanitetskog osoblja bilo je malo. Koliko se sećam, tri ili četiri lekara i oko petnaest bolničarki, uglavnom onih koji su sa tim ranjenicima i došli.

Jula 1943. grupa domobrana bacila je nekoliko ručnih bombi u pećinu u kojoj je bilo skriveno desetak teških ranjenika, koji su, većinom, poginuli. Pećina se nalazila u jednom uskom i strmom klancu, oko 50 metara od manastira Lovnica. Nekoliko kilometara dalje, u šumi, u

pravcu reke Spreče, neprijatelj je pronašao nekoliko sakrivenih ranjenika i uz njih lekarku Sidoniju Lipman i ubio ih.*

Do sredine jula ja sam se dosta dobro oporavio. Tada sam zatražio da se vratim u svoju brigadu. Nisu me pustili. Kao razlog su naveli da imaju veoma malo osoblja za rad u bolnici sa tolikim brojem ranjenika, pa zato zadržavaju mnoge koji su ozdravili.

Bio sam određen u jednu grupu za previjanje ranjenika, za pomažaća pri primicanju teških ranjenika i za njihovo pridržavanje. Kao posebno zaduženje, imao sam da od svih grupa prikupljam upotrebljivi zavojni materijal i odnosim ga bolničarki zaduženoj za pranje tog materijala. Takođe, trebalo je da od svih odeljenja prikupim liste potrebnih lekova i predam ih apotekaru. Sutradan sam imao obavezu da preuzmem čisti zavojni materijal i lekove i to raspodelim odeljenjima i grupama. Zalihe zavojnog materijala i lekova bile su veoma male. Apotekar bolnice bio je mr. ph. Bruno Finkelštajn iz Prnjavora. U obavljanju ovih poslova bio sam angažovan po ceo dan. Nalazeći se neprestano uz teške ranjenike, bio sam svedok njihovih patnji, ali i stoičkog držanja. Hirurške operacije u toj bolnici, tada, obavljao je dr Ivo Herlinger, iz Osijeka.

Na teritoriji istočne Bosne, tada, u septembru 1943. godine dejtvoovao je Treći korpus Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ). Bolnica u kojoj sam radio dobila je naziv Korpusna bolnica br. 1, Trećeg korpusa. Zauzeta je velika teritorija. U prvoj polovino oktobra zauzeta je i Tuzla. U bolnicu je stiglo dosta ranjenika i nekoliko starijih lekara. Iz Tuzle je dopremljena značajna količina sanitetskog materijala. Došao je i apotekar mr. ph. Vladoje Grabarić iz Zagreba. Tada sam određen da uredim prostorije za smeštaj i da sa apotekarom sređujem dopremljeni sanitetski materijal. Iz tog slagališta snabdevala bi se bolnica i sve jedinice korpusa.

Posle nekoliko dana, kada su, uglavnom, bili završeni glavni poslovi oko smeštaja i sređivanja, u sobici koja je imala daščani patos, Vlado, apotekar, improvizovao je radni sto sa apotekarskom vagonom i nekim priborom za izradu lekova. To je iz Tuzle doneto zajedno sa ostalim stvarima. Uz Farmakopeju, bio je tu još i neki priručnik-prak-

---

* Dr Sidonija Lipman-Polak, rođena 1893. u Baji, u Mađarskoj, Jevrejka, lekar. U NOB od 1941. stupila iz Šapca, upravnik bolnice Mačvanskog odreda, poginula jula 1943. kod Tuzle.

tikum za obavljanje stručnih poslova. Koristeći taj priručnik, Vlado je počeo da me podučava u nekim osnovnim apotekarskim radovima.

Decembra meseca počela je nova neprijateljska ofanziva na slobodnu teritoriju istočne Bosne. Morala se izvršiti evakuacija bolnice. Teži ranjenici su smešteni u ranije pripremljene zemunice, u šumi. Deo osoblja i lakši ranjenici kretali su se sa jedinicama. Iz našeg skladišta, izvesna količina materijala data je u ranjenička skloništa, a nešto jedinica, za njihovu rezervu. Sve ostale zalihe iz skladišta prebačene su u dve posebne zemunice.

Jedan poseban slučaj ostao mi je dobro u sećanju. Stariji inženjer, medicinska sestra i njen desetogodišnji sin (došli su pre mesec dana iz Tuzle) kretali su se u koloni sa osobljem bolnice. U trenutku su stali i pošli prema jednom stablu. Taj inženjer počeo je da zove: „Kolege, pođimo ovamo u ovaj lepi restoran da se okrepimo“. Jedan borac je odmah otišao do njih i vratio ih u kolonu. Bio je to jedini put da budem očevidac halucinacije, pojave kod veoma premorenih.

Krajem decembra 1943. izvučeni su ranjenici iz zemunica, sanitetsko osoblje se vratilo i obnovljen je rad bolnice u istim zaseocima. U to vreme je apotekar Vlado, po nekom zadatku, upućen u bolnicu Trnava na Majevidi. Meni je tada naređeno da ne izvlačim sanitetski materijal iz zemunica. Rečeno mi je da iz zemunica uzmem samo manju količinu materijala i da se sa tim smestim u malu, osamljenu kuću u šumi blizu zemunica. U toj kući je bio starac, samac, otac komandanta područja. Tako sam i postupio.

Bolnica se nalazila na oko sat hoda šumskim puteljkom. Svakog drugog dana išao sam u bolnicu po svoje sledovanje hrane, a tamo dobijao spisak potrebnog sanitetskog materijala. Ovaj materijal sam vadio iz zemunica i pri sledećem odlasku nosio ga u bolnicu. To je trajalo dva meseca.

Početak marta 1944. godine, kada se Vlado vratio, izvučen je sav materijal iz zemunica i to smo smestili u jednu manju kuću blizu

ELIEZER u Sarajevu jula 1945.

bolnice. I ovde je improvizovana mala receptura, slična onoj ranije, za stručni rad. Nedaleko od kuće bila je štala, gde je ispod poda iskopan prostor za skrivanje materijala, pokriven, i preko toga je nabacano stajsko đubrivo.

Saveznici su krajem aprila 1944. uputili sanitetskoj službi Trećeg korpusa, za ispomoć, jednu hiruršku ekipu. Padobranom su spuštteni major dr Colin Dafoe, kanadski hirurg, i dva njegova pomoćnika. Sa ekipom je dopremljena i velika količina sanitetskog materijala. Samo manji deo odvojen je za korpus, a sve ostalo je ekipa zadržala za svoje potrebe. Načelnik saniteta korpusa, na osnovu naših iskustava, sugerisao je hirurgu da taj materijal stavi u skloništa. On je to u početku odbijao, ali je zatim dozvolio. Njihov materijal smestili smo u dve posebne zemunice.

U septembru 1944. Tuzla je konačno oslobođena. Tokom oktobra, sa područja Šekovića, bolnica i sanitetsko slagalište prebacuju se u Tuzlu. U gradu se tada formira Bolnički centar vojne oblasti Trećeg korpusa, u čijem sastavu je bilo nekoliko hirurških bolnica, kao i interna i zarazna bolnica. Sanitetsko skladište je smešteno u prostorije jedne veće civilne apoteke. U decembru je blizu Tuzle padobranima stigla veća pošiljka sanitetskog materijala koji smo dovezli u skladište. Jedan veći deo, uglavnom zavojni, smešten je na tavanu Doma zdravlja.

Do sredine januara 1945. godine bio sam na dužnosti u skladištu, a zatim sam određen za rukovaoca bolničke apoteke u novoosnovanoj hirurškoj bolnici.

U tom preiodu doživio sam jedno veoma tužno saznanje. Na ulici sam se sreo sa jednim krojačem iz Rogatice, koga sam dobro poznao. Zastali smo, iznenađeni susretom. Ispričao sam šta sam prošlog leta čuo o mojim roditeljima od mog školskog druga Veljka Stakića. Reče mi da je Veljko kazao istinu, ali da on mora da me obavesti i o kasnijim događajima. U jesen 1943. godine ustaše su po okolnim selima uhvatile grupu Srba, i žena i dece, koji su se tamo skrivali. Među njima su bili i moji roditelji sa mlađim bratom. Sve su ih doveli u Rogaticu. Odveli su ih u avliju kuće bojadžije, tu su ih redom klali i bacali u bunar. Posle rata, kosti su im izvađene iz bunara i sahranjene u zajedničkoj grobnici na Partizanskom groblju u Rogatici.

Krajem marta određen sam na novu dužnost u sanitetskom slagalištu. Desetak dana kasnije dobio sam naređenje da, sa jednim apotekarom iz Beograda, odem u Zemun, u Glavno sanitetsko slagalište i da tamo preuzmem sanitetski materijal za naš korpus. Na putovanju i pri

izvršenju zadatka nisam imao posebnih problema. Sećam se samo jednog događaja. U vozu Loznica–Koviljača našao sam se pored jedne grupe ratnih zarobljenika, oslobođenih iz logora u Nemačkoj. U razgovoru s njima, pomenuo sam da je moj brat u aprilskom ratu, kao rezervni potporučnik, zarobljen u blizini Skadra i da se javio iz logora u Italiji. Tada me je jedan od njih zapitao za ime, jer je i on bio tamo zarobljen. Kada sam mu rekao, kazao je da ga zna i da su bili u istim logorima i u Italiji i u Nemačkoj. Zatim mi ispriča da su, dva dana pre nego što će njih osloboditi Crvena armija, Nemci evakuisali na zapad grupu u kojoj se nalazio moj brat. To je u meni probudilo nadu da uskoro može doći i do susreta sa mojim bratom Albertom.

Novu 2000. godinu ELIEZER je dočekaao u krugu porodice

Sredinom aprila, posle povratka u Tuzlu, obavešten sam o mom unapređenju u čin potporučnika i postavljenju za šefa sanitetskog slagališta Trećeg korpusa.

Objavljivanje vesti o završetku rata izazvalo je spontano oduševljenje. Krajem maja došao sam u Sarajevo na novu dužnost. U gradu u kojem je pre rata bilo dosta naše rodbine i gde sam proveo najlepší period moje mladosti sa mnogim haverim Hašomer hacaira, ne nalazim nikoga poznatog. Tada sam postao potpuno svestan nastale praznine. Razmišljao sam o tome kako da doznam da li nekoga mogu naći u Sarajevu. Ne sećam se tačno od koga sam dobio obaveštenje da postoji kancelarija jevrejske opštine, u kojoj ima registar onih koji se nalaze u gradu. Našao sam samo jedan podatak, za tetku Reginu, očevu

sestru, sa imenima njenog muža Šandora Samokovlije, njene kćerke iz prvog braka – Rozike i kćerke njenog muža – Elice. Adresa je bila ista, predratna. Brzo sam ih našao. Prilikom jedne od sledećih poseta, kod nje sam našao i drugu očevu sestru, tetku Rozu, sa kćerkom Lunčikom. Njen suprug Jakov i sin Jozef ubijeni su februara 1942. godine u Podromaniji. Ovaj susret me je posebno uzbudio, jer su one živele u Rogatici. Spasile su se skrivajući se po okolnim selima, neko vreme zajedno sa mojim roditeljima i mlađim bratom. Potvrdile su moje saznanje o njihovom stradanju. Samo zahvaljujući sretnoj okolnosti one nisu doživele istu sudbinu.

Moj brat Albert vratio se iz zarobljeništva početkom avgusta. U Sarajevu je ostao samo nekoliko dana. Upućen je u Drvar, na dužnost upravnika pilane. U Drvaru je bio još dve godine. Posle je oko tri godine radio u Bosanskoj Krupi. Zatim je otišao u Banjaluku na novu dužnost, gde se sa porodicom nastanio i stalno živeo. Preminuo je avgusta 2003. godine. U Banjaluci sa svojim porodicama žive njegova kćerka Gordana i njegov sin Aco. Duže vreme posle rata bio sam obuzet mišlju kako da što tačnije utvrdim broj, odnosno imena stradalih rođaka. Izradio sam spisak. Ustanovio sam, imenom i prezimenom, da je broj žrtava genocida iz naše bliže rodbine – šezdeset i tri osobe.